

*Bursalı Şair
Ahmet Paşa
ve Dönemi*

Editör: Bilal KEMİKLİ

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ YAYINLARI

Bursalı Şair Ahmet Paşa ve Dönemi

Editör:

Bilal KEMİKLİ

Bu kitap, Bursa Büyükşehir Belediye'si tarafından düzenlenen
Şair Ahmet Paşa Sempozyumu'unda
(26-27 Mart 2010, Ördekli Kültür Merkezi, Bursa)
sunulan tebliğlerden oluşmaktadır.

ISBN 978-605-60984-4-4

1. Basım Ağustos 2010

© 2010 Bursa Büyükşehir Belediyesi

Bu eserin tüm yayın hakları Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne aittir,
kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yapım & Dağıtım:

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

Atatürk Kongre ve Kültür Merkezi
Batı Girişi Kapısı Osmangazi / Bursa
Tel: 224 253 26 46 Faks: 224 253 14 85

Yayın Hazırlık: Uludağ

Baskı: Rota Ofset Matbaacılık

Fethiye Mah. Sanayi Cad. No: 317 bodrum 1. ve 2. kat BURSA

Ahmet Paşa'nın Gönül Dünyasında Hikmet ve Aşk

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

Aşkın âlemin Var Edici'si, Ahmet Paşa'nın divanında önemli bir yer tutar. Zira cânı ve teni halk eden Hâlık, her var olana can ve ruh bahşeder. Nihayetinde Âlemler varlık âleminde tecessüm eder. Toprak sultan olurken, O'nun kudreti, sultanı da toprak etmeye muktediridir. Nizam ve düzen, her şeye güç yetirebilen Kadîm'in eseridir. İlkbaharın zuhuru, Haşrın zâhir işaretlerinin habercisidir. Nitekim hatasız ve yanlışsız Hükmedici (Hâkim), her işte intizam ve ahengi, varlık dünyasında tezahür ettirir.

Kitâb-ı sun'-ı Yezdan bî-hatâdır toğru bak Ahmed
Kalem yazmadı levh üzre çü bir harf-i siyâh egri (331-7)

Allah, rahmeti ve gazabını dilediğine yöneltir, dilediğinden azad eder. Hakikatte her var olan ve var edilen, Sonsuz Olan'a şükretmekle mükâfatlandırılmıştır.

Ger hamd ederse haşre dek efrâd-ı kâinat
Dilli dilince Hâlika her dem hezâr bâr (41-5)

Yine de nimetler karşısında, yaratılanların yapacağı fazla bir şey yoktur. Zira lütuflar âlemi, o kadar geniş ve sınırsızdır ki, şükürler onlar karşısında çaresiz kalmaktadır. Küçük âlem olan insan, büyük âlemin karşısında güçsüz ve naiftir. Âlemleri yaratan karşısında ise, hiçliğe dâ'î olur.

Kimim ben ki medhini sevdâ kılâm
Bu na'ma-yi bî-haddi ihsâ kılâm (2-8)

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul.

Cevâd'ın (Sonsuz Cömert Sahibi) ikramlarının sınırsızlığı, bütün mahlûkatı kuşatır ve sarmalar. Cemâl ve Celâl olan Allah'ın bağışlaması ve affı o kadar hâdsizdir ki, kulları bile bu tarifi mümkün olmayan cömertlikle kendilerinden geçerler. Bu bir öyle cömertlik ki, kul bunun karşısında günah işlemeye bile yönelebilir. Ama her kötü ve şerri, Sonsuz Affedici, bağışlayacaktır. Israr olmadıkça ve tekrar tekrar işlemedikçe

*Eger mücrim olmasa ey Zül'-celâl
Kime afvın edeydi arz-ı cemâl* (2-43)

Allah'ın zatı, Ahmet Paşa'nın dilinde, sır ve nur kavramlarıyla terennüm eder. O bu yaklaşımıyla sufîlerin düşünceleriyle paralel bir konumda yer alır. Hak Teâla yaratılmışlarda nur olarak tecelli eder. Onun aşkın sırrını her beşer anlamaz; ancak sırra layık olanlar ve onu hak edenler buna nâil olurlar. Onlar da hikmet ehliden başkası değildir. Hikmetli sözler, aynı hikmet anahtarları gibidir. Hikmet yolunda Hakk ve hakikate ulaşmada, var olan sır, perde ve setreler kalkar; Huda'nın sırrında bir sır olunur.

*Göstermege yir ehline didarı nurını
Ayine virdi Tanrı Ta'ala senün gibi* (4-3)

*Sen ol âyîne-i nûr-ı hüdâsın
Ki her bir sûrete ma'nî-nümâsın
Dilin hikmet kilîdinin dilidir
Emîn-i Mahzen-i sırr-ı Hudâsın* (9-1,2)

Yaratılmış ve varlık alanında mekân bulmuş her şeyde Hakk'ın işareti ve remizleri gizlidir. Onu keşfedecek olanlar sırra vakıflar olanlardır.

*Dîde-i Ahmed görür nûr-ı cemâlinde İlâh
Nakş-ı dil-keş merdüm-i bînâyâ nakkâş andırır* (82-7)

Sırra vâkıf olanlar, ancak ehl-i İslâm'dan bir güruhtur. Onlarda merhamet, yardımlaşma ve doğruluk istikamet üzeredir.

*Dedim kaddin dil ü dîn-i müselmânlar gibi doğru
Hat-ı tersâ gibi ne içündür ol zül'f-i dü-tâh egri* (332-4)

İslâm ve Müslümanlık, Ahmet Paşa için, önemli vasıflardır. Şairimiz bu noktada Müslümanlıkla kâfirlik arasındaki farklılıkları şeklen ele alma yoluna gitmez. Onun için önemli olan iç ve gönül halinin ne olduğudur. Zünnârını kesip kalp dünyasındaki pranga ve zincirleri çıkaran “veli” bile, hakikat yolcusu olmaktan uzaktır.

*Zülfün gidermiş ol sanem kâfirlığın komaz henüz
Zünnârını kesmiş velî dahi müselmân olmamış* (128-4)

Şehitlik ve şehâdet makamı, Ahmet Paşa'nın mevzuları içerisine dâhil olur. Şehâdet kavramı, kelime-i şehâdet için de kullanılır. Yare ve Sevgili'ye ulaşma yolunda can vermek; hem şehâdet mertebesine vasıl eder, hem de kelime-i şehâdeti zikretmeye vesile olur. Âşıktaki gerçekleşen şehâdet, sevgilinin yüz ve simasıdır.

*Yâr el uzattı katlüm için ben yüzün görüp
Parmak getürdüm uş ki şehâdet hemîn ola* (7-6)

Âşğın şehadet şerbeti içip şehitlik mertebesine nâil olması, sevgili veya onun gamzesiyle gözleridir. Şehâdet, bir başka beyitte, ölümün kâfir elinden olması ve mezarına nur yağmasıyla ilgili halleri ifade eder. Bir kâfirin müslümanı şehit etmesi gibi, sevgilinin gamzeleri de âşığı çarpar, perişan eder ve onu öldürür.

*Çün şehîd eylersin ol gamze ile hey kâfir beni
Bârî nûr insûn mezâruma güzer kıl dâima* (3-4)

Ahmet Paşa'nın dünyaya olan düşkünlüğünü dengelemek için, bu zafiyetini bir himmet olarak temenni eder. O dünya heva ve hevesinden uzak durmayı, ancak dünyevî emellerinin gerçekleşmemesi durumunda talep eder. Her şeye rağmen, Ahmet Paşa, mistik âlemin derin teemmül cephesinde yer almaz. Vuslata ermek arzusuna, dünyaya düşkünlüğü engel olur. O yalnızca yönelir, yaşayanlara hayran olur ve yeri geldiğinde şiir sanatında sufilik tabir, kavram ve temsillerinden yararlanır.

*Ya ırgür ben mürîdüni murâda
Ya gönlümden çıkar dünyâ hevâsın* (10-1)

Sevgilinin güzelliğinin özü ve mahiyeti, aslında nurdur. Böyle bir halin içinde kaybolmak ve yok olmak, onu tahammülsüz bırakmaktadır.

*Pertev-i nûr-ı tecellîden ko yansın cân ü dil
Var Ahmed ben bugün müştâk-ı dîdâr olmuşum* (216-5)

Tecelli nârında yanan ve nurunda aydınlanan âşık için, cezbenin hasıl olması sevgilinin cemâli, yüzü, yanağı ve saçı sebebiyledir.

*Dâm-ı hicrânın sıdı dil murgunun bâlin velî
Cezbe-i şevk-ı cemâlin uçurur bî-bâl anı* (351-6)

Ahmet Paşa'nın, salt rasyonel akla bakışı genellikle olumsuzdur. O, akıl için "hurde-bin, hayran, bigâne, perakende-hal, şikest" gibi sıfatlarla birlikte, "ermemek, hikmetle bulamamak, perişan olmak, yanmak, mahrem-i suhan aşına olamamak, dağılmak, kasid olmak" gibi ifadeleri kullanır.

Şairin bu ifadeleri çoğunlukla aşk, güzellik ve ızdırıp unsurlarıyla karşılık bulur.

*Hüsn her bir cârihimde gizledi bin genc-i aşk
Akl mîzânın şikest etti bu hüsnün kesreti* (350-8)

Âşık, içinde bulunduğu hal üzerine sevgilinin yardımına müracaat eder. Aslında sevgiliden istediği, himmet veya inâyettir. Ancak burada kastedilen manevî yardımdan başka bir şey değildir. Âşık, sevgilinin katına ulaşmak ve onun yanında önemli bir yer edinmek için himmet ve inâyet arayışı içerisinde.

*Vaslına ermeğe Ahmed'de liyâkat yok ise
Bir inâyet nazarın kıl ki liyâkat getire* (258-4)

Himmet ve inayet, arzulanan kişinin bir nazarıyla gerçekleşmektedir. Ahmet Paşa'nın kastettiği himmet, dünyevî himmet anlamındadır.

Âşık olan kişi, Ahmet Paşa'nın zihninde, cemâle âşık olandır. Buradaki güzellik, daha çok soyut bir güzelliği ifade etmektedir. Maddî bir güzellik onu cezbetmez. Nitekim âşık ile zâhid arasındaki en önemli fark, bu hususta gerçekleşir. Âşıkın meşrebi açık ve samimi bir şekildedir. Onun maddî âlemle bağı kalmamıştır. Zaten maddî ve dünyevîlikten uzak olan aşk, gerçek âşıklara özgü bir hali anlatır/resmeder.

*Zâhidâ kûyunu terk ettiği budur Ahmedün
Âşık-ı sâdık hemân kalmak gerek dîdârda* (284-7)

Aşk âleminde, aşka gönül veren âşıkın gıdası gamdır; o ondan beslenir. Aşka değer katan; gam, keder ve hüzündür. Bu hal, âşıkı geliştirir ve kemâle erdirir.

*Gam çekmeyince kıymeti artar mı âşıkın
Kan yudmayınca buldu mu hiç i'tibâr lâ'l* (12-6)

Âşık, nazlı ve pasif kişidir; lütfu ve ilgiyi sürekli sevgiliden bekler. Kargaşa ve telaş onda bulunmaz. Onun sevgili ile olan münasebeti ve muhabbeti hayal üzerine dayanır. Hayal; âşık için sağlam, zevkli, sadık ve sakin bir avuntu ve tesellidir.

*Tabi ile ıyd eylemekten hazzı yoktur âşıkın
Ki ol hayâlinle eder bir demde bin pinhân ıyd* (34-12)

Sevgiliye olan düşkünlüğü, âşığı her türlü kötülük ve belaya tahammül ederek katlanmasına mecbur bırakır. Âşık, başına gelen her türlü felaket ve musibete karşı aşk ve sevgisinden, dolayısıyla sevgiliden asla vazgeçmez, uzaklaşmaz. Zira onun için iki yol veya iki kapı vardır. Ya sabredercek ya da mekân değiştirecek, sefer edecek.

*Kıldım belâ-yi âşk ile ben mübtelâ sefer
Meşhûrdur ki âşıkâ ya sabr u ya sefer* (73-1)

Yine sabretmek zordur, meşakketlidir ve ızdırap vericidir. Ancak güzellerin mesleği, âşığın sabrını bitirmek ve yok etmektir. Âşık, onun için aşk ve muhabbet yolundan tehlike ve meşakket vardır diye ayrılmaz. Nitekim aksini düşünen ve hayal eden, hakiki âşık olarak görülmez/kabul edilmez.

*Ver aşka gönül gam yeme âşıkımdır Ahmed
Endîşe kılan aşk yolunun hatarından* (238-7)

Âşık, sabır ve tahammülün zirvesine ulaşır; istikametinden asla ayrılmaz. Karşılaştığı bütün engelleri aşar, her bir engel onun için yeni bir hayata doğru yürüyüştür. Ancak âşığın ölümü sevgiliden ayrılık; nihâyetinde ise hicrandır. Onun bu durumu, çok ilginç bir hali tasavvur ettirir. O, ölüm ile yaşam arasında gel-git yaşayan bir varlığa dönüşür. Sevgiliden gördüğü karşılık, âşık için hayatî derecede önem arz eder. Çünkü âşık, sevgilisinin çekim alanına girmiş; dolayısıyla ona bağlanmış ve onu vurulmuştur. Sevgilinin hal ve hareketlerinden bir kısmı âşığı öldürür, bir kısmı da diriltir ve hayat verir.

*Âşıkı şûrîdesin gah öldürüp geh dirgüren
Gamze-i düzdîdesiyle hande-i pinhândır* (89-7)

Âşık, güçsüzdür; söz hakkı yoktur; tabî bir varlıktır. Onun güç aldığı tek merkez, gösterdiği ve katlandığı sabır ve metânettir. O, sevgiliden gelen her şeye rıza gösterir. Bela da gelse, lütuf da gelse, âşık rızâ makâmındadır, sabreder ve tahammül gösterir. Nitekim âşığa sadece sevgili değil, zaman ve talih de zulmeder.

Devrân güzelleri nice meyl etsin Ahmed'e
Ki uzattı zulm elin ana devrân dedikleri (325-7)

Âşık, Ahmet Paşa'nın gözünde, bülbüldür. Sevgilinin yüzü, yanağı güzelliği ve endamı güle veya gül bahçesine benzer. Bülbül, gülün ve gül bahçesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bülbül olmadan gül bahçesi olmaz ve gülün güzelliği fark edilmez. Zaten bülbülün ah u feryadına ve övgülerine göre, gülün güzelliğinin derecesi ortaya çıkmaktadır.

Bahâr-ı hüsnün Ahmedsiz geçirme
Ki bülbülsüz gül-i handân yaraşmaz (112-6)

Bülbülün sanatını icra etmek için gülü ve onun bulunduğu yeri aradığı, âşık da sevgiliyi veya onun bulunduğu yeri arar ve gözler. Sevgiliyi gördüğünde onun güzelliğini övmek, şarkılar söylemek ve âh u feryât etmek, herkesi olduğu gibi bülbülü de şaşırtır. Bülbül nasıl kafes içinde ise, âşık da, aşk veya gam kafesine girmiştir. Kafes içinde olmak, hakikatte güzel sesli olmak sebebiyledir.

Düşürdü Ahmedî kafes-i aşka lutf-u tab
Bülbülleri esîr hoş-âvâz ider dirig (140-8)

Ahmet Paşa, âşığın içinde yaşadığı hali tasavvur etme yeteneğine sahip olan bir âşık şair olarak, kendisini daha çok bülbüle benzetmeye çalışır; övme yoluna başvurur.

Ahmed gazeliyâtına öykünmege bülbül
Bir kaç kelimât itti ki gonca güle yazdı (344-5)

Âşık, sevgilisini güzel vasıflarını methederek bülbülleşir. Bülbülün övgüleri üzerine nasıl goncalar açılır ve gül olursa, ya da onun âh u zârına cevap veremeyen gül, nihayetinde sanki bu âhların yerini bulmasıyla dökülür ve güzelliğini yitirirse, âşık ile sevgili arasında da aynı durum hâsıl olur.

AHMET PAŞA'NIN GÖNÜL DÜNYASINDA HİKMET VE AŞK

*Ahmed yüzüne karşı figân etme sakın kim
Gül hırmenini yile verir bülbülün ahı* (339-7)

Âşık ile sevgili, bülbül ile gül ilişkisi yeri geldiğinde gülmek ve açılmak manalarına işaret eder. Bülbülün güle olan aşkı ortaya çıktıkça, bülbül de bunu söyledikçe gül gonca halini bırakır açılmaya başlar. Tıpkı sevgilinin, aşığa gönül verip tebessüm etmesi, gülmesi ve konuşmaya başlaması gibi.

*Nâle kılduğınca Ahmed goncasının güldüğü
Bu ki bülbüller figân ettikçe gül handan olur* (80-5)

Âşık, kendisini bülbüle benzetirken bunu bir üstünlük hissiyatıyla yapar. Sevgilinin yüzü gül olmakta ve âşık bu güzel karşısında heyecana gelip kendinden geçmekte methiyeler söylemekte ve iştihakla inlemekte ve feryat etmektedir.

*Gül yüzün şevki ile görüb Ahrnedün nâlişlerin
Rahm edip feryâd eder murg-ı hoş-âvâlar bize* (274-7)

Ahmet Paşa, âşığı güle benzettiği gibi, bazı yerlerde âşığı pervaneye de benzetir. Pervane, ışığa doğru hareket eder, onun etrafında döner, nihayetinde kendini ışığın yoğunluğu içine atarak yakar, feda eder. Âşık da pervane gibi, sevgilinin yüzü ve yanağı (sem, چراغ) içinde yanar, kavrulur, yok olur.

*Çün cemâlün sem'ine pervanedür Ahmed bu gün
Âkibet 'ışkun odına yanasıdur dostum* (197-5)

Âşık, aynı zamanda bir aynadır. Çünkü içinde bulunduğu gönül hali ve vaziyeti itibariyle böyle bir durumdadır. Sevgilinin güzelliği, âşığın hal ve yaşantısı üzerinde sınırsız bir tesire sebep olmaktadır. Onun için, sevgili ne kadar güzel ve şuh ise, âşık da o nispette perişan olacak ve kendinden geçecektir.

*Hâl-i Ahmed hüsnüne ey meh temanı âyînedür
Hüsnünü seyretmeğe bari nazar kıl dâima* (3-12)

Gönül de, âşığın sırdaşlarından biridir. Belki de en yakın dostudur. Çünkü gönül "âşıkın arzu ve istek, daha doğrusu aşk ve güzellik konusunda önüne geçemediği iç kuvvetidir. Zevk, haz ve elemelerinin menbaı,

merkezidir. Ekseriya gönül, insanın hayat unsuru olup ve uzviyeti ayakta tutan can mefhumu ile birlikte görülür.” Aşk ve âşık söz konusu edildiğinde gönül mutlaka orada olur. Bazı zamanlarda gönül, zâhir olup âşığın yerine konulur. Bazen de âşık, onunla aynı kişiymiş gibi konuşur, sohbet eder, dertleşir ve nasihatlerde bulunur.

*Müşkül bu yolda çün agyar imiş gönül
Nezr eyle nakd-i cânını def-i belâ için* (236-7)

Gönül, bir anlamda aşk kavgasının yapıldığı mekândır. Dünyevî ve uhrevî her türlü hesabın ve emellerin yeri orasıdır. Gönülün aydınlığı ve nuru, sevgilinin aşkı ve muhabbetiyle zuhur eder ve ışık saçar. Âşık, ızdırap çeken gönülden başka bir şey değildir. Aşk ve güzellikten neş’et eden her ızdırabı, gönülden başka duyan ve hisseden yoktur. Ancak, gönül ne kadar ızdırapla karşı karşıya kalırsa kalsın, aşk onun hayatiyetidir. Onun varlık gerekçesidir, yani var oluşunun sebebidir.

*Hey kıyamet gel hesabın gönlüme sor zülfünün
Elli bin yıldan uzundur her şeb-i hicran ana* (2-6)

Gönül, sürekli tekâmül eden ve bunun için azığa muhtaç olan bir varlıktır. Onun gıdası çoğunlukla gam, keder ve hüzündür. Yakılan, yıkılan, yerlere atılan, ezilen, her türlü işkence ve cezaya muhatap olan gönülün değeri, yeri ve zamana göre farklılık gösterir. Ancak o gönül her şeye rağmen, yine de sevgiliye gitmeye hazırdır ve namzettir. O, hakikatte âşıkta değil, güzelde ve sevgilide mekân tutar. Gönül, bu mevzularda hayâ, ar, namus dinlemez. Aşk ve güzellik için, bunlardan fedakârlıkta bulunup geçebilir. Sevgili ise, gönülün bir meşgalesi durumundadır. Gönülün yakından ilgilendiği bir diğer husus, güzel ve sevgiliyi düşünmek, onu tahayyül etmektir. Böylece, gönülün koynunda, adeta her gece binlerce güzel teselli bulmaktadır.

*Ey püser ebkâr-ı efkâr ile Ahmed gönlünün
Her gece bir gûşesinde bin meh-i tâban yatar* (52-5)

Gönülün elinden olmayarak cezbesine kapıldığı, aslında sevgilide görülen nazdır, cilvedir. O geceleri gezer, bundan dolayı da sık sık bela ve musibetlere dûcâr olur. Aynı zamanda gönül çok kıskançtır. Diğer taraftan onda var olan diğer bir şey de ümittir. Ümit ve (az olmakla yine de bulunan) huzur, gönlü yağmaya ve çileye muhatap yapar. Aşk ve güzellik güçleri, onu hedef haline getirir ve istedikleri gibi yönetirler ve yönlendirirler. Âşığın en önemli sermayesi olmasına rağmen, gönül, sevgili

tarafından bir kukla gibi oynatılır.

Gönül mülkü/şehri, aşk ve güzellik ordusunun gelip yerleştiği, yağmasına, kavga ve gürültüsüne şahit olduğu yerdir. İşgale ve tahribata uğrayan ve buna açık olan gönül, âşık için bir ızdırıp merkezidir.

*Dil mülkü kasdına gözü hançer çekip ne ider
Ki âşûb-ı cın-i zülfü yıkar bu vilâyeti* (318-2)

Gönül şehrinde kuşatma, işgal ve tahripten başka, yangın hali ve dedikodu da yaygındır. Bu şehir, gözden gelen ve inen şiddetli ateşte yanmakta ve kavrulmaktadır. Bu arada ancak gözyaşı alevleri şiddetlenen yangını söndürmeye çalışmaktadır. Gönül şehri, dedikodu ile çalkalanmakta ve kavga-gürültü içerisindeki bir hali yaşamaktadır.

*Gün olmaz kim cemâlün güft ü gûyu
Bu gönlüm şehrini gaugâya virmez* (122-3)

Dünya ve âlemlerle ilgilenmeyen ve onu yok sayan âşık, sevgiliye bütün samimiyetiyle kul ve köle olmuştur. Hakikatte bu, herkesin üstesinden gelemeyeceği zor bir iştir; büyüklük ve sultanlıktır. Nihayetinde gönlün varmayı ve ulaşmayı arzuladığı mertebe sultanlık makamında bir mertebedir.

*Bir çöpe saymaz iken iki cihan milketini
Sana bin cân ile kul oldu gönül sultandır* (62-3)

Sevgilinin içinde kaldığı ve misafir olduğu saray, gönüldür. Onun saray olması, sevgilinin büyüklüğü sebebiyledir. O saray ki, dünyadaki en güzel saraylardan daha güzeldir. Ancak zamanın geçmesiyle sarayların aşınıp yıkıldığı gibi bu saray zamana karşı direnemeyecektir. Âşık ise, orada sevgilinin hayali vardır diye hüznlenir. Ordu, konmak ve yerleşmek için güvenli ve boş mekân arar. Âşık "sevgilisinden, gani ordusunun konmasını önlemek için gönül sarayına dikmek gayesiyle bir ok atmasını ister."

*Bir gamzen okun at dikelim dil sarayına
Konmaz sipâh-ı gam bakıcak ol alâmete* (259-2)

Gönlün taht olması, sevgilinin hayalini yaşatmak içindir. Sevgilinin hayali, sultan makamına eş değer bir mertebedir. O tahta sultan olan sevgiliden başkası oturamaz; taht ancak sevgiliyle birlikte düşünülebilir. Yine de bu taht istenildiği şekilde mamur değil, hatta virâne halindedir.

Nihayetinde o tahta sultan oturacaktır. Dolayısıyla mamur hale gelecektir. Ahmet Paşa bir beyitte bunu şöyle ifade eder:

*Taht-ı sultân-ı hayâlidir çü gönlü Ahmedün
Devlet-i hüsnünde ey şeh ne için âbâdân değil* (179-5)

Hasta için yalnızlık ve sıkıntılı geceler, sevgilinin saçının geceye benzetilmesiyle ifade edilir. Gönül öyle bir haldedir ki, adeta saçtaki haliyle, tek başına sıkıntılı ve ağırlı bir gece geçiren hasta gibidir. Gönül, kendisinin yalnızlığını giderecek ve onu eğlendirecek bir dostun gelmesi üzerine, sıradan bir kişiyi birkaç günlüğüne arkadaş tutan bir kimseye benzetilir. Tahmin edileceği üzere bu arkadaş, gamdır, kederdir. Gönül ancak hüznle yalnızlığını giderir. Gönül için hasta hayali, ilaç ve şifa halinde akla gelir. Zira gönül hastadır ve sevgilinin ilaç, şifa, tabip, olan dudaklarına muhtaçtır. Bazı zamanlar da gözün ve gamzenin okları, zehri ve büyüleri ile hasta olan gönül, sevgilinin dudaklarının sunacağı şifa ile hayat bulacaktır, dert ve sızılarından halas olacaktır.

*Bûse tiryakin umarken dil-i bîrnârmıza
Zehr-i gam verdi saçın gör bu siyeh-kârlığı* (28-3)

Sevgilinin gönlünün yaralı ve hasta oluşu, çoğunlukla gamzenin ve kirpiklerin oka; kaşların da kemana benzetilmesine dayanır. Mihnet ve gamın da ok ve yay gibi, gönlü yaralayan ve delen haller olduğu aşikârdır. Bazen gönlü yaralayan madde, ok yerine taş olur. Ancak yaralanma ve delinmelere karşı gönlün gösterdiği tepki, genellikle olumludur. Bazen yaşadığı durumdan şikâyet eder.

*Zahm-ı gamzen merhem urmuşdur dil i mecrûhuma
Hey ne derdim var ki dermân oldı peykânın senin* (163-2)

Gönül, bazen de kuşa benzetilir. Ahmet Paşa, sevgiliyi acımasız ve merhametsiz bir avcıya; saçlarının doğana veya tuzağa; benlerinin de bu tuzaktaki tanelere benzetir. Yine o, kaşları bir yuvaya ve kirpiklerinde elmas bir hançere benzetir.

*Seni ey murg-ı dil ol dâne-i hâl itdi esîr
Nice bir dama düşüp töhmet-i sayyâd idesin* (248-4)

Gönül kuş olarak düşünüldüğünde, onun kafes içinde muhafaza edilme hali de ifade edilmektedir. Şu halde gönül için kafes, yani maddî varlık olarak ten veya gam kederdir. Kuşun uçma hali yaratan hava ile

gönle hâkim olan hava (yani aşk) arasında kelime oyunu yapıldığı görülür.

*Uçarsa gönül murgu ne gam ten kafesinden
Ayrılmadı çün dost hevâ vü hevesinden* (235-1)

Âşıkın gönlü, sevgilinin güzelliğinin ve bu güzelliğin mahiyet ve sonuçlarının tecelligâhı aynadır. Sevgili ve başkaları, söz konusu olan güzelliğin mahiyet ve derecesini, âşıkın bundan çok etkilenen gönlü vasıtasıyla temâşâ imkânına kavuşur. Güzel, sürekli aynaya bakar; âşık, buna dayanarak gönlünü ayna olarak sunar. Zira onun biricik arzusu, sevgilinin onu temâşâ etmesidir.

*Ne için itmezsın nazar sen gönlüne 'âşıkların
Çünkü hüsnün seyr ider ayinede hûbânı 'id* (29-4)

Âşık ile sevgili, Ahmet Paşa'nın gönül âleminde, can ve ten ile ifade bulur. Can, sevgiliyi temsil ederken, ten ise aşığı temsil eder. Ten cansız olmaz; aksi halde kuru kalır. Âşık da sevgilisi, yani canı olmaksızın yapamaz ve hiçbir şeyin tat ve lezzetine nâil olmaz.

*Cânâne cemâlinsiz dil bulmadı cândan haz
Zîrâ ten-i bî-câna yok 'ays-ı cihandan haz* (137-1)

Sevgilinin âşıktan uzaklaşması, canın bedenden ayrılışını hatırlatır. Sevgilinin görünmesi ise, ölü bir cisme taze can gelmesiyle izah edilir.

Âşık, sevgilisine, kendisi için münasip gördüğü eziyet ve işkenceye tahammülü kalmadığını, burç ve taş unsurlarını kullanarak anlatmaya çalışır

*Bedenim burc değildir yüregim taş benim
Seng-i gam zahmına sînem nice tâkat getire* (258-3)

Canı örten, kapatan ve gizleyen toprak, ten toprağıdır. Can soyut bir varlıktır. Dolayısıyla onun varlığı sadece bilinir; görünmez. Can ile ab-ı hayat, sevgilinin ağzı ve dudağıyla ilişki kurulmaktadır. Ab-ı hayat da gizli veya yoktur. Ağız da aynı şekilde görülmez, gizli ve yok olarak kabul edilir. Canın bulunduğu ve çıkış yeri de ağızdır. Dudaklar da can ögesi için son çıkış mahallidir. Nihayetinde onunla temasa geçilir.

*Leblerinden ger bana bir bûse ihsân edesin
Hiç ağızımdan ölünce çıkmaya cânım bigi* (306-2)

Ahmet Paşa divanında hikmet ve aşk

Sonuç olarak-Ahmet Paşa'nın mistik şairler gibi derunî boyutunun güçlü olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. O bazı durumlarda aşırı dünyevîleşirken, bazen de gönül dilini kullanmaktadır. Bununla birlikte onun sözlerinde, hikmetli bir sesleniş ve aklî bir bakış hitabı çok belirgin hissedilmemektedir. Ancak Ahmet Paşa'nın divanındaki kullandığı ifadeler, hem maddî hem de aşkın karşılık bulmaya elverişli olduğu söylenebilir. Şiirindeki kesin hatların belirginleşmemesi, onun söyleminin zenginliğine işaret etmektedir. Yine de onun beşeri ve cismanî aşk yoğunluğu içerisinde olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Ahmet Paşa'nın gönül âleminde cân ve ten, yaratılmış her varlığa lütfedilir. Âlemler varlık âlemine dâhil olurken, onun yerküre üzerindeki en önemli menbaı toprak sultan olur. Ayaklar altında çiğnenen, ezilen ve üzerine basılan toprak, aynı zamanda en şerefli varlığın mayası ve hamurudur.

Topraktan suret ve şekil bulan insana, rahmet ve gazap, onu halkeden tarafından verilir. Ancak lütuflar ve nimetlerin genişliği ve sınırsızlığı, tüm şükürleri çaresiz ve yetersiz bırakmaktadır. Bağışlanma ve affın kapsayıcılığı, beşerî umutların umuduna yükseltir.

Ümit ve rızâ makamların arasında, Hakk, nur olarak tecellî eder. Aşkın sırlarının tesiri, layık olanlar ve hak edenlere zâhir olur. Sırların kendilerine zuhur ettiği hikmet erbâbı karşısında, tüm perdeler ve setreler sonuna karşı açılır. Nihayetinde onlar da sırlar içinde bir sır derekesine yükselir. Hakk'ın sırları, sırâ vâkıf olanlara faş olur.

Himmet arzusu, Ahmet Paşa'nın dünya lütuflarıyla kendisi arasına mesafe koymasına sebep olur. Ancak o, mistik âlemin teemmül ve tezekkür ufkunda yer tutmaz. Vuslat arzusuna, Ahmet Paşa'nın dünyevî talepleri mâni olur. Ancak o, sufîliğin terminolojisinden hebardardır ve ondan faydalanır.

Cismanî ve rûhânî güzelliğin özünde ve merkezinde nur vardır. Âşık, sevgilinin gönlünde mekân tutmak için himmet ve inâyet arayışındadır. Ahmet Paşa'da himmet, dünyevî himmetten başka bir hâli tasavvur etmez. Himmete namzet olan âşık, hakikatte cemâle âşıktır. Meta-laşmaktan ve maddîleşmekten azâde olan aşk, hakikî âşıklara aşkı terennüm eder.

Aşk evreninde, aşka gönül veren âşıkların gıdası gam ve hüzündür; bu hakikî âşığı tekâmül makamlarının zirvesine vâsıl eder. Lütuf ve ilgi, sevgiliden sudûr eder ve onu hayal âlemine taşır. Ancak tahayyül etmek, âşık için bir tesellidir.

Bela ve musibetlerin muhatabı olan âşık, sabır ve sefer arasında gidip gelen bir ruh atmosferinde seyahat eder. Meşakkat ve ızdırap anaforu, âşığın sabır taşını çatlatır, berhava eder. Nitekim âşık için tehlike ve güçlük, ehemmiyetsiz hâllerin zuhurundan başka bir anlam taşımaz.

Güzellerin mesleği, hem âşığa kendini köreltmek, hem de kendisi karanlıklar içerisinde aydınlıktan nasiplenmemek üzerine kurulur. Sevgilinin fiilleri, âşığı çarpar ve öldürür veya diri kılar ve hayat verir.

Sevgilinin cezbesi, âşığı diriltir de öldürür de. Pervanenin ışıktaki yok olması gibi, âşık da sevgilide kaybolur. Âşık hem aynadır, hem sırdaştır, hem de dert ortağıdır. Gönül, ortaklığın mekânı ve merkezidir. Sevgilinin kaldığı ikametgâh, gönül mülküdür/sarayıdır.

Gönül mülkünün sâkinleri, cân ve tenden müteşekkildir. Sevgilinin görünmesi, ölü bedene taze cân gelmesiyle açıklanır. Cânı örten ve gizleyen topraktır, yani ten toprağıdır. İnsanın başlangıç ve sonsuz hayata başladığı hitam/son, toprakla buluşması ve cem olmasıdır.

وَرَدُ دُيَانِ اِيْتِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ		دِيَاْنِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	
وَلَدِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ		دِيَاْنِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	
اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ
اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ
دِيَاْنِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ		دِيَاْنِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	
اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ
اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ
اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ	اَنْسُوْزِ اِيْنِ سِرِّهْ وَكَمِ